

EL POBLAT IBER D'EL TÒS PELAT (MONCADA-BÉTERA). UN *OPPIDUM* EDETÀ EN L'HORTA NORD DE VALÈNCIA

Josep Maria Burriel Alberich*

Consuelo Mata Parreño**

Vista aèria d'El Tòs Pelat

El Tòs Pelat és un *oppidum* d'època ibera antiga-plena (s. VI-IV aC.) de gran interès científic, tant per la seua grandària, més de dues hectàrees, com per les restes arquitectòniques i materials exhumades fins ara. Es tracta de l'únic jaciment d'aquesta època conegut i conservat en la comarca valenciana de l'Horta Nord (fig. 1).

Fou descobert l'any 1920 per l'arqueòleg valencià Juan José Senent Ibáñez (GÓMEZ, 1924). Des d'aleshores i

fins l'any 2002 no s'havia fet cap intervenció arqueològica. En els darrers anys, però, s'està treballant en la seua posada en valor, és a dir, la seua excavació, el seu estudi, consolidació i difusió. El patrocinador de les cinc campanyes efectuades fins ara ha sigut l'Ajuntament de Moncada. La Direcció General de Patrimoni Cultural Valencià i Museus de la Conselleria de Cultura de la Generalitat Valenciana sempre ha recolzat i subvencionat els projectes d'intervenció i

la Universitat de València participa intensament amb nombrosos estudiants fent pràctiques d'excavació i inventari. Però res del que s'ha fet s'haguera pogut fer sense el beneplàcit de la família propietària, Amparo i Alícia Margarit i José Vicente Castellano als que estem enormement agraïts per la seua col·laboració.

Localització geogràfica

El Tòs Pelat se situa geogràficament al límit NO de la comarca valenciana de l'Horta Nord, en contacte físic, a través d'antics camins i vies naturals, amb les comarques veïnes del Camp de Túria (Llíria) i del Camp de Morvedre (Sagunt). Està a 10 km en línia recta de l'actual costa del Golf de València, la qual es divideix perfectament, i a 2 km del nucli urbà de Moncada. La seua posició clarament costanera, entre el Tossal del Castell (*Arse-Saguntum*) i el Tossal de Sant Miquel (*Edeta-Llíria*), pogué imprimir sobre ell un caràcter estratègic de control territorial amb equilibri, respecte de les ciutats iberes esmentades, durant tota la seua existència. L'emplaçament topogràfic és sobre un tossal calcari en forma de península, aproximadament rectangular, de mitjana altura, 92 m.s.n.m.; de superfície plana lleugerament basculada al SE. Aquesta petita elevació forma part

d'un sistema muntanyenc de llocs de poca altura que circumval·len l'Horta Nord des de Paterna fins la Serra Calderona formant un esglaó que connecta amb els plans del Camp de Túria.

D'entre altres accidents orogràfics que marquen el contorn immediat d'*El Tòs Pelat* cal parlar del barranc del Palmar que el circumda pel SE. Aquest barranc, que naix en les Llomes de la Jonquera (Bétera), capta una àmplia conca de recepció que fa d'ell un torrent en temps de pluges abundants. En temps antics podria haver canalitzat les fonts de la zona, hui convertides en pous de reg. A Llevant el jaciment està flanquejat per la canal del Siscar, foia que després de 3 km de

recorregut acaba desguassant, al sud d'*El Tòs Pelat*, al barranc del Palmar. Per últim, cal destacar la relativa proximitat del barranc de Carraixet, 2 km al N. Aquest naix a Gàtova, serra Calderona, i desguassava antigament en les albuferes costaneres que es localitzarien entre les desembocadures del Túria i Palància. L'actual embocadura a la mar del Carraixet és, a judici del geògraf valencià Vicent Sales, *artificial i relativament moderna*. Tot i aquest ambient aquàtic de la desembocadura del Carraixet, cal dir que superada la barrera de marjals i albuferes, el barranc podria haver-se convertit en una perfecta via natural de penetració des de la costa cap a les terres interiors. Actualment és una via pecuària utilitzada esporàdicament.

Antecedents historiogràfics i bibliogràfics.

La recerca historiogràfica sobre el lloc amb el nom genèric *Tòs Pelat*, provisionalment ens retrotrau a principis del segle XVII, concretament a l'any 1601. El conjunt de dades documentals i referències bibliogràfiques recopilades a partir de l'esmentada data, les poden dividir en dos grans blocs: un antic, que abraça des de inicis del segle XVII fins a principis del segle XX, exactament a 1924, l'any en què hom cita per primera vegada

El Tòs Pelat com a jaciment arqueològic d'època ibera, i un segon bloc que comprèn des de l'any en qüestió fins a 1998.

Entre 1601-1920

El Tòs Pelat és conegut tan sols com una rica i valorada pedrera de la qual van eixir milers de carretades que subministraren durant generacions la pedra tallada amb la qual es van construir nombrosos edificis públics i privats de la València moderna i il·lustrada. S'ocuparen d'ella, entre altres, els il·lustres, Antoni Joseph Cavanilles (CAVANILLES, 1795) i Joan Vilanova i Piera (VILANOVA, 1893).

El caràcter arqueològic del jaciment passà desapercebut tot aquest temps per als viatgers il·lustrats i erudits del segle XVIII i XIX, l'esmentat botànic A. J. Cavanilles, que sí que observà restes arqueològiques en altres llocs del País, no va veure cap indici tot i la descripció detallada que hi fa del lloc. Tampoc la incipient arqueologia valenciana del segle XIX va conèixer *El Tòs Pelat*.

Segona fase va entre 1920 i 1998

L'any 1920 Juan José Senent Ibáñez descobreix el jaciment en una de les seues excursions pel terme de Moncada. Tot i ser conegut des d'aleshores, mai no es va dur endavant cap intervenció arqueològica.

A partir de 1998 comença una nova etapa en la historia del jaciment. Es la fase

de posada en valor. El primer pas seriós cap a la recuperació del jaciment fou l'alçament topogràfic sobre el que estudiar les estructures emergents i planificar les actuacions. El segon pas, en el que encara treballem, ha estat el procés d'excavació i consolidació. Fins l'actualitat s'han fet 5 campanyes d'un mes, més exactament de 22 dies. Aquestes campanyes ens han permés començar a conèixer la realitat històrica i arqueològica de l'*oppidum*. S'han obert més de 800 m², més de la meitat corresponen al sistema defensiu o muralla del que parlarem tot seguit.

També l'any 2005 va ser de capital importància, es va aconseguir, gràcies a les gestions dels tècnics de la Direcció General de Patrimoni Cultural Valencià y Museus de la Conselleria de Cultura, que *El Tòs Pelat* estiga inscrit en el registre General de Bens d'Interés Cultural del Ministeri de Cultura i que haja estat delimitat un entorn de protecció de 33 hectàrees.

Les troballes arqueològiques

Les cinc campanyes d'excavació dutes a cap fins ara ens han proporcionat una primera aproximació a la realitat urbanística del jaciment i a la seua seqüència històrica. Les troballes arquitectòniques, però, es poden dividir en dos grans sectors clarament diferenciats,

física i funcionalment. Per un costat podem parlar del sistema defensiu, excavat parcialment i amb moltes incògnites per resoldre i per un altre, l'hàbitat intramurs, en concret s'estan excavant dues cases i un carrer (fig. 2).

El sistema defensiu

És sense dubte l'àrea d'excavació més monumental i que presenta una major complexitat estratigràfica i constructiva. Provisionalment, es pot parlar d'una seqüència de dos grans moments constructius, tal i com comencem a veure en l'interior de l'*oppidum*.

Muralla 1

El primer moment correspon a la Muralla 1, llenç rectilini amb un torre adossada al centre de planta quadrada (de 6,80 per 6,80 m) i massissa. La muralla, on s'ha pogut mesurar, fa un grossor d'1,10-1,20 m. La seua longitud i disposició exacta està per determinar, però aproximadament són visibles en superfície uns 50 m i pot arribar a 140 m. La cara exterior presenta un aparell irregular, lleugerament atalussat de pedres grans i mitjanes travades amb terra. La cara interior, originalment estava folrada amb una fàbrica de toves sobre un sòcol de pedres. Conserva una altura mitja de 2 m. En l'extrem NE de la Muralla 1 hi ha les restes d'altra torre, que en l'actualitat està connectada al llenç antic. És possible que

originalment la Torre 2 estiguera separada d'aquest llenç (qüestió en procés d'investigació). El final d'aquest moment el marca un gran reble en forma de falca que s'adossa a la cara exterior de la muralla, tal vegada es tracte de l'enfonsament del cos de toves amb el que s'alçaria la Muralla 1 a partir dels 2,5/3 m.

Torre 1

La campanya de 2004 va permetre la localització d'una primera gran torre quadrada, de 6'8 m de costat frontal per una alçada mitja conservada d'1,80 m. a la que es recolza la Muralla 2 (llenç exterior), aquesta està en procés d'excavació així que algunes dades poden ser provisionals. Pel que fa a la tècnica constructiva podem avançar que la base es va fer amb grans blocs, pràcticament ciclopis i sobre aquests s'alça un parament de pedres grans i mitjanes travades amb fang. Els intersticis o juntes que queden entre les pedres són reblits amb pedra menuda, també travada amb fang. Els dos cantons exteriors són especialment sòlids, emprant de dalt a baix grans blocs de pedra carejada. En l'actualitat la torre es presenta massissa, sobre la seua superfície hi ha un reble de pedres que connecta la torre amb la Muralla 2.

Torre 1

Torre 2

Es va començar a documentar durant la campanya de 2005. Malauradament aquesta torre està mal conservada, a penes el 50 % de la seua planta. Malgrat tot, on l'erosió, les pedreres modernes i les transformacions agrícoles no l'han afectat, té una alçada de més d'un metre. El costat conservat íntegre té 6 m de longitud, i és possible que fos quadrada i massissa.

Muralla 2

De la Muralla 2 (actual llenç exterior del sistema entre la Torre 1 i Torre 2) s'han exhumat 65 m lineals entre les campanyes 2003-2005.

La seua construcció degué ser en un moment cronològic que situem

provisionalment en les darreries del segle V aC. o inicis del IV aC. Sobre els rebles d'enderroc, recolzats sobre la cara exterior de la Muralla 1, es durà a cap la construcció d'un gran mur adaptat la topografia existent i separat de l'antic més de 4 m. Aquest nou parament, que provisionalment denominem Muralla 2, presenta característiques peculiars i una complexitat constructiva molt interessant. La cara externa està construïda amb blocs de pedra de forma irregular-poligonal de dimensions mitjanes i grans amb la superfície vista treballada i llisa. En cap cas hi ha un intent de constituir filades. El llenç presenta una gran verticalitat, es disposa paral·lel a la Muralla 1 en un tram de 40 m i a partir d'ací té una marcada inflexió cap al NE, és a dir, cap a la Muralla 1.

La cara interior del mur (on s'ha pogut excavar) és completament diferent a l'exterior, sent en realitat una gran sabata de fonament, de pedres i fang fins el primer metre, a partir d'aquesta alçada s'eleva vertical i per tant regular. D'entre els elements que caracteritzen la cara interna el que més destaca és la presència d'un potent massís, construït amb grans blocs irregulars de pedra calcària, travats al mur principal que com aquest, s'adapta al pendent del terreny. Les seues dimensions aproximades són de 3,15 m de longitud per

1,5 d'amplària, encara que hem pogut comprovar com continua cap el SO cavalcant sobre la Torre 1. El resultat és una cara interna irregular.

L'alçada màxima conservada per la cara exterior és de 2,29 m i l'amplària oscil·la entre 1,50 m. i 1,60 m.

Hàbitat intramurs

La Casa 1, provisionalment la configuren 7 departaments (1, 3, 5, 7, 9, 10 i 11) que hem excavat progressivament al llarg dels darrers 5 anys. El Dep. 1 s'excavà durant la campanya 2002; el Dep. 3 en la 2004, el 5 entre les campanyes 2004-2005; els Departaments 7 i 9 en la de l'any 2005 i els 10 i 11 durant la campanya 2006. Tots ells són molt regulars i estan comunicats entre si a través de diferents llinars.

Casa 1

El llinar d'entrada des del carrer està al Dep. 5. Aquest departament és sens dubte un dels més interessants excavats per ara. Té forma rectangular, amb l'eix major paral·lel al carrer. Al costat NO s'obrin dos

llindars que el comuniquen amb els departaments 3 i 9 i un altre a l'angle N que el comunica amb el Dep. 10. Altres elements constructius destacables són una canal amb coberta de lloses que des del llindar que comunica amb el Dep. 9, travessa el departament de Nord a Sud per acabar desguassant al carrer pel llindar de la porta. A més a més, en aquest departament hi ha un banc corregut adossat al mur de façana que no alçava més de 0,60 m de terra. Per últim, al pis d'argila compactada hi ha dues llars de forma aproximadament circular. En quant la funcionalitat d'aquest departament, la seua ubicació respecte del carrer i la troballa de dues llars, podria indicar una habitació que es va fer servir com vestíbul distribuïdor i cuina. És en aquesta cambra (al reble d'enderroc) en el que s'ha trobat part de la tapa d'una *lekanis* àtica de figures roges (s.V aC.) de gran qualitat. L'escena pintada que ornamenta la peça és la d'un ritual de noces.

Dep. 9

El Dep. 3 és el segon més gran dels 7 departaments que per ara semblen configurar la casa, és de planta rectangular i se situa entre el Dep. 5 i 1. S'accedeix a través del Dep. 5. El mur que el delimita pel SE, U.E. 1021, està configurat per un sòcol de maçoneria travada amb fang que en alguns punts conserva fins a tres filades de toves, fa un ample de 51 cm. Aquesta tècnica és la que defineix el 90% de les estructures verticals excavades fins ara. En l'enderroc es va trobar una pedra de molí rotatori, el que pot indicar l'existència d'una zona de mòlta en aquest departament. També s'observen a ras de terra estructures d'una ocupació anterior.

El Dep. 1 es localitza al fons de la casa, recolzat a la Muralla 1. És de planta rectangular de 4 x 3 m aproximadament. S'accedeix a ell a través del dep. 3. Degué funcionar com un rebost. Conserva un gran banc corregut adossat a la Muralla 1.

Al Departament 9 s'arriba des del 5, quedant en un punt molt centrat de la casa; és de forma rectangular, però se li afegeix per l'E una estreta habitació o passadís que dona accés al departament 11 (i és possible que a d'altres que queden al tall per excavar). En l'extrem NO s'obri altre llindar que el comunica amb el Dep. 7. La presència de la canal en el llindar d'accés podria estar indicant que es tracta d'un

departament o pati a cel obert que articulara l'espai.

El departament 7, com l'1, es localitza al fons de la casa adossat a la Muralla 1. És de planta rectangular. En l'angle N conserva restes d'un banc quadrangular.

El núm. 10 ha quedat parcialment destruït per l'erosió, s'accedeix a través del Dep. 5 i no descartem que també estiguera comunicat amb el carrer.

Per últim, el Dep. núm. 11, excavat en la darrera campanya presenta una planta regular de 3,5 m per 4 m. S'accedeix a través d'un llindar que el comunica amb el pati a cel obert, Departament 9. Es tracta d'una habitació tancada sense elements arquitectònics ressenyables.

Departament 11

En aquest departament i a ras de terra s'observen estructures murals d'una fase constructiva anterior. En quant al material moble exhumat cal destacar una petita urna d'orelletes en forma d'amagatall sota terra. En el moment de l'excavació aquesta estava buida.

Casa 2

Es tracta d'una altra casa complexa adossada a la Muralla 1 i situada al SE de la Casa 1, amb la que comparteix una llarga paret mitgera des de la muralla a la façana de Carrer 1. Fins ara sols s'han excavat completament 3 departaments o habitacions, els 2, 4 i 6. Açò fa que l'organització espacial, i la distribució interior estiga per determinar.

El Departament 6 té forma rectangular i es disposa paral·lel a la façana. Té accés des de l'Oest a través d'un llindar que possiblement done a un altre departament que comuniqui amb l'exterior. Ocupa un total de 27 m². Com característica principal destaca la seua morfologia, ja que és un departament molt allargat de 3,3 m d'ample per 9 m de llarg, molt diferent a la resta dels excavats fins el moment. Té altre llindar al nord-oest que el comunicaria amb les dependències excavades en campanyes anteriors. A l'interior d'aquesta estança trobem dues estructures fetes mitjançant la tècnica de la maçoneria (pedres travades amb fang). En primer lloc, el banc corregut que veiem al departament contigu (Dep. 5) continua dins d'aquesta habitació al racó E. El mur mitger que separa els departaments 5 i 6 cavalca sobre el banc. En segon lloc altra estructura de morfologia rectangular d'1,5

m de longitud per 0,74 m d'amplària i 0,10 m d'alçada, formada per pedres planes travades amb terra. Aquesta estructura apareix just davant d'una possible cisterna (encara en procés d'excavació).

Quant la funcionalitat d'aquest departament, no s'han trobat evidències clares d'algun tipus d'ús. No descartem que es tracte d'un altre pati a cel obert. Per últim cal comentar que són escasses les restes de materials ceràmics o de fauna recuperades.

Des del punt de vista de la seqüència estratigràfica el departament en qüestió és interessant ja que a ras de terra són visibles evidències d'una fase constructiva anterior caracteritzada per un mur de toves i una llar.

El Departament 4 és rectangular i s'orienta paral·lel a la mitgera i per tant perpendicularment a l'anterior, al qual s'adossa pel NO. El llindar de comunicació amb la resta d'habitacions que encara estan per excavar es localitza en l'extrem SO. Paral·lel a la mitgera, però separat 0,30 m, es conserva restes d'un mur que podria ser d'una fase constructiva anterior i que durant la segona fase de l'*oppidum* podria haver servit com un banc corregut. Del material moble recuperat destaquen els fragments de ceràmica àtica de vernís negre i les abundants restes de fauna.

El Departament 2, és un petit departament de forma quadrangular adossat a l'antiga muralla. El seu costat NE està delimitat per la paret mitgera entre les cases 1 i 2. Com veiem al Departament 4 el llindar o porta es localitza en l'extrem SE. Altres elements constructius destacables que permeten intuir la seua funcionalitat com magatzem o rebost, és un banc corregut que, a diferència del que veiem en el departament 1, que s'adossava a la muralla, en aquest cas el banc s'adossa a la paret mitgera. El segon element és una mena de taula o banc circular construït al mig de l'habitació. Aquest element podríem interpretar-lo com la base d'un molí.

Carrer 1

El Carrer 1 té 3 m d'ample i fins el moment hem aconseguit excavar més de 20 m de longitud, amb un lleuger desnivell NE-SO, el mateix de l'orientació del carrer. En l'actualitat aflora la roca en bona part de la superfície excavada, encara que s'observen diferents rebls antròpics abocats per salvar els desnivells naturals de la roca. Aquests estan formats per terra amb abundant pedregall menut. Sobre aquesta superfície hem aconseguit identificar restes d'un nivell d'ocupació molt subtil format per una capa de cendres amb restes de fauna, petits fragments de

ceràmica i restes de calç o algeps. Altre detall interessant és la presència de carrilades.

En l'extrem SO del tram de carrer excavat s'ha pogut veure la línia de façana d'una casa edificada front a la Casa 2. Aquesta línia està constituïda per un mur de maçoneria amb orientació NE-SO del que es conserva part del sòcol de pedres.

Seqüència estratigràfica

A partir de les restes arqueològiques documentades s'ha estructurat una seqüència estratigràfica provisional:

De forma resumida podem dir que els nivells d'ocupació documentats al llarg de les cinc campanyes efectuades són provisionalment tres, que denominem: Tos Pelat I (documentat molt puntualment en la primera campanya sota l'antiga muralla; Tos Pelat II (situat cronològicament en el moment final del segle VI aC. i final del segle V aC.), es correspon a la construcció de la Muralla 1, Torres 1 i 2 i algunes estructures a l'interior del poblat, i Tos Pelat III (entre el final del segle V aC. i la primera meitat del segle IV aC.), aquest darrer moment és el que proporciona la visió arquitectònica actual: Muralla 2 i hàbitat.

Durant el procés d'excavació hem observat com en alguns departaments

excavats trobem indicis d'una fase constructiva anterior (TP II o TP I). Algunes de les estructures de la fase o fases antigues perduren fins el final, seccionades o cobertes; altres és possible que desaparegueren completament. Després de la primera campanya hem pogut observar canvis en les estructures d'hàbitat que demostren el dinamisme dels seus ocupants. Sabem com era *El Tòs Pelat* al final de la seua vida però a penes hem albirat com era al principi.

Cultura material

Malgrat que el poblat sembla que és cremat i abandonat i que els seus habitants, en eixe moment o poc després, s'emporten els materials ceràmics i metàl·lics que eren útils, les cinc campanyes han proporcionat un petit però interessant *corpus* de materials que encara està en inventari i estudi.

La gran majoria del material moble correspon al moment final de l'assentament, és a dir, primer quart del segle IV aC. Tot i que també apareixen d'altres molt més antics.

Ceràmica d'importació

Les prospeccions, la revisió d'antics materials guardats als museus, i les excavacions han donat com a resultat disposar d'un conjunt de productes

ceràmics importats que denoten una intensa activitat comercial o d'intercanvi amb fenici-púnics i grecs (s. VII-IV aC.).

-Ceràmica fenici-púnica

Les importacions fenici-púniques documentades no són nombroses però sí que són importants des del punt de vista cronològic. De l'àmbit fenici coneixíem alguns fragments d'àmfora apareguts a les campanyes 2002 i 2004 probablement del tipus R-1. Aquests fragments de cos es caracteritzen pel tacte rugós i abundant desgrentant en el que destaca la presència d'esquist. La cronologia que proporcionen aquests envasos se situa *grosso modo* en el segle VI i podria estar marcant l'inici del poblat iber.

Al moment final de l'assentament corresponen altres fragments d'àmfores púniques tipus PE-14/ Ramón 8.1.1.1. Per la característica de les pastes podem dir que procedeixen, sense dubte, d'Eivissa i del cercle de l'Estret. Aquestes àmfores es produeixen en la primera meitat del segle IV aC.

- Ceràmica grega

Pel que fa a les produccions gregues trobades a *El Tòs Pelat* fins ara, l'inventari de materials, fet al llarg de les 5 campanyes efectuades, ens a permès seguir constatant la presència de ceràmiques àtiques. S'han documentat pràcticament

totes les produccions àtiques: de la sèrie de figures negres (copa d'ulls), de figures roges (copes, cràters de campana i de columnes, *lekanis*, etc.); de vernís negre: llànties, *lekythos*, àmfores, *skyphos*, etc.

Ceràmica àtica de figures roges (s. V aC.)

La gran varietat de formes i ampli paràmetre cronològic (quasi 200 anys) de la mostra de ceràmica d'importació que s'està estudiant en aquests darrers anys ens obliga a insistir en posar en relleu l'activitat comercial o d'intercanvi entre els navegants púnics i grecs i els ibers de la costa.

Ceràmica ibèrica

La ceràmica recuperada fins ara és escassa en quant a la varietat formal, es troba però en la línia de les formes antigues. Entre la classe A hi ha un grup majoritari de coccio oxidant, i decoració pintada, en alguns casos amb bicromia, i motius geomètrics, propis dels segles V-IV aC., és a dir: cercles concèntrics, segments, rombes i fines línies horitzontals. A més hi ha un conjunt gens menyspreable de

ceràmica fina amb cocció reductora i sense a penes decoració. La classe B també està present en una quantitat inferior a la classe A.

Com hem assenyalat la varietat formal és escassa, malgrat que estan present quasi tots el grups funcionals. Entre els tipus més documentats tenim: àmfores, tinalles, tinalletes i morters; la vaixel·la de taula està representada per algun plat i copes d'imitació. La ceràmica de cuina o de classe B és present amb un número limitat de formes. El tipus millor documentat és l'olla de grandària mitjà amb vora reforçada per l'exterior amb un baquetó o escòcia. Es tracta d'un tipus de vora prou característic d'*El Tòs Pelat*. Les bases són planes o còncaues. Les tapadores també estan presents però incompletes. Altres objectes ceràmics ben representats són les fussaioles i, sobre tot, els *pondera*. Aquests són troncopiramidals, ben cuits; en molts casos presenten decoració, que pot ser impresa feta amb una corda sobre la pasta molla o amb les dues cares majors amb forats impresos.

Ceràmica ibera bícroma

Altres materials

Pel que fa a altres restes, crida relativament l'atenció l'escassetat de materials que no siguin els ceràmics, encara que no són absents els metàl·lics. S'han trobat diverses fíbules anulars de bronze, un plom escrit (pendent de restauració i estudi), un objecte d'asta i fins i tot pintura mural. És especialment sorprenent la quasi total absència d'objectes de ferro tan abundants en altres poblats de semblant cronologia com ara La Bastida de les Alcusses (Moixent). Aquesta és una de les raons, entre altres, que ens du a pensar que els habitants d'*El Tòs Pelat* o bé s'endugueren els objectes de valor, o bé el lloc va patir un saqueig.

Les mostres biològiques replegades durant el procés d'excavació de forma sistemàtica estan aportant informació de gran interès per a la reconstrucció del recursos econòmics i del paisatge. Els estudis de la fauna, per exemple, ens parlen d'espècies domèstiques molt variades, com cavall, bou, ovella, cabra, etc. La carpologia ha proporcionat llavors de cereals, i de raïm. L'antracologia compta, ara per ara, amb poques mostres com per a aportar una bona reconstrucció del paisatge. Per altra banda, hem de fer constar la documentació de restes de peix i mol·luscos, restes que es troben en procés d'identificació i estudi.

En definitiva, abundants dades que permeten parlar d'una societat complexa amb una base econòmica de recursos agrícoles i ramaders, que inclouen la pesca. Les activitats artesanals encara no estan documentades però a canvi sabem que a *El*

Tòs Pelat tingué un important paper en el comerç mediterrani, bé com receptor directe de productes, bé com intermediari entre ports de mar –com per exemple el Grau Vell o port d'Arse-Saguntum- i l'interior.

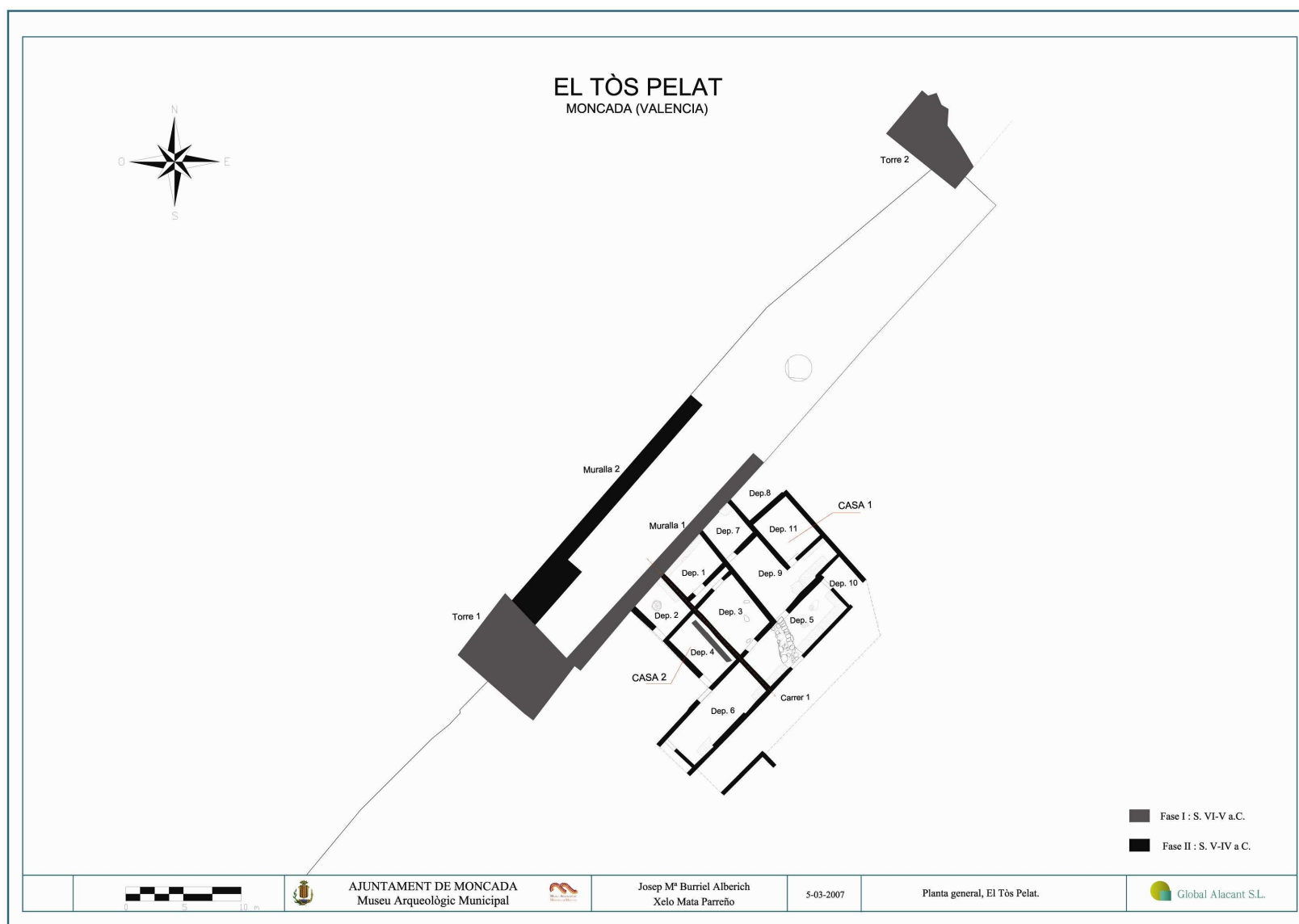
Bibliografia citada:

- CAVANILLES A. J. (1795): *Observaciones sobre la historia natural, goeografia, agricultura, población y frutos del Reyno de Valencia. Libro Segundo*. Madrid.
- GÓMEZ SERRANO, N. P. (1924): Montcada, veu en *Provincia de Valencia* de José Martínez Aloy dins de *Geografía del Reino de Valencia* dir. per Carreras Candi. Barcelona.
- VILANOVA I PIERA, J. (1893): *Memoria geognóstica-agricola y protohistórica de Valencia*. Madrid.

Moncada 28 d'octubre de 2006.

*Arqueòleg Municipal de Moncada, co-director de les excavacions a *El Tòs Pelat*.

** Professora titular del Departament de Prehistòria i Arqueologia de la Universitat de València, co-directora de les excavacions a *El Tòs Pelat*.

Planimetria d'El Tòs Pelat, 2002-2006